

Д. С. Богданов,
аспірант, Миколаївський національний аграрний університет
І. В. Гончаренко,
д. е. н., професор, Миколаївський національний аграрний університет

АСПЕКТИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

D. Bogdanov,
postgraduate student, Mykolayiv National Agrarian University
I. Goncharenko,
doctor of economics, professor, Mykolayiv National Agrarian University

ASPECTS OF THE REGIONAL DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

У статті розглядається проблематика облаштування і розвитку сільських територій на засадах дрібно-товарного сільськогосподарського виробництва, зокрема, домогосподарств населення. Наголошується увага на особливостях їх функціонування в сільській місцевості і внеску в розвиток аграрного виробництва. Зокрема підкреслюється, що цей сектор місцевої економіки характеризується недостатнім технічним забезпеченням, депопуляцією населення, низькою продуктивністю праці, проте комплексує ці недоліки старанністю і наполегливістю в господарській діяльності.

The article reveals the problems of resettlement and rural development based on small-scale agricultural production, particularly household population. Emphasis is paid to the peculiarities of their functioning in rural areas and bring to the development of agricultural production. In particular stresses that this sector of the local economy is characterized by lack of technical support, depopulation, low labor productivity, but these shortcomings kompleksuye diligence and persistence in economic activities.

Ключові слова: сільські території, домогосподарства населення, населенні пункти, депопуляція, модель розвитку, кооперативи, програми, проекти.

Key words: rural areas, household population, population centers, depopulation, model development, cooperatives, programs and projects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У суспільстві активно дискутується проблематика взаємозв'язку організації розвитку сільських територій з реформуванням аграрних відносин в Україні. При цьому важливим є визначення того, чи слід вважати сільські території важливим компонентом аграрного розвитку в його загальному розумінні. Більшість дослідників і практиків сходяться на двоєдиному вирішенні цього питання: з однієї сторони, слід дати поштовх пом'якшуванню занепаду сільських територій, враховуючи ті несприятливі обставини, в яких опинилися сільські мешканці, а, з іншої сторони, сільські території доцільно розглядати як один із чинників проведення аграрної реформи на перспективу. Оскільки деградаційні руйнівні процеси на сільських територіях охопили всю країну, то подолані вони можуть лише за умов скоординованих зусиль і практичних кроків на усіх рівнях: національному, регіональному, і безпосередньо місцевому. Слід підкреслити, що не зважаючи на занепад, сільські території України все ще зберігають ресурсний потенціал, здатний у поєднанні зусиль науки і держави подолати наявні соціально-економічні деформації. Зазначене і визначає актуальність даного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Теоретичні і практичні питання розвитку сільських територій в ринкових умовах господарювання успішно розглядали у своїх працях відомі зарубіжні вчені: Дж. Скотт, Р. Макконелл, Н.Д. Конратьев, О.В. Чаянов та інші. Цю ж тематику успішно розвивають і українські вчені — аграрники: О.М. Бородіна, В.К. Збарський, О.Г. Павлов, І.В. Прокопа, І.В. Свиноус, М.И. Малік, А.Г. Мазур, О.М. Макаренко, Л.Ю. Мельник, О.М. Шпикуняк та інші. Їх праці є ґрунтовними і сприяють формуванню теоретико-методологічних засад обґрунтування доцільності участі домогосподарств населення в аграрному розвитку, проте проблематика сільських територій є настільки обширною і складною, що потребує подальших наукових пошуків.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є обґрунтування науково-теоретичних засад та практичних підходів щодо доцільності

Таблиця 1. Грунтування адміністративних районів Миколаївської області за критеріями навантаження сільських рад населеними пунктами

Фактичне закріплення населених пунктів за однією сільською радою	Кількість районів	Райони
до 2	4	Веселинівський, Доманівський, Сланецький, Арбузинський
до 2,5	6	Баштанський, Казанківський, Миколаївський, Новоодеський, Очаківський, Первомайський
до 3,0	6	Березанський, Врадівський, Братський, Березнегуватський, Вознесенський, Новобузький
до 3,5	4	Жовтневий, Снігурівський, Кривоозерський, Снігурівський

Джерело: [2].

підтримки напрямів розвитку домогосподарств населення як складової аграрного виробництва та забезпечення на цій основі продовольчої безпеки країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Системний підхід до аналізу сільських територій та оцінка його результатів належить до найважливіших передумов подолання міжгалузевих і міжтериторіальних поселенських диспропорцій при інтеграції сільської підсистеми в регіональні та національні цілі розвитку. При цьому, як зазначають науковці [1, с. 51] і практики, з об'єктивних і суб'єктивних причин ці утворення на сьогодні знаходяться в стані глибокої кризи і деградації. Ця ж тенденція характерна і для Миколаївської області.

Базовим (первинним) рівнем сільських територій у дослідженні прийнято території, об'єднані сільськими радами. Відповідно їх чисельність дорівнює кількості сільських рад. Зазначимо, що в цілому по Україні кількість базових сільських територій становить 10278, в тому числі у Миколаївській області — 303; питома вага сільських територій на Миколаївщині по відношенню до України складає 2,9%, що є середнім показником, в порівнянні з іншими областями. Дана обставина служить важливим аргументом актуальності дослідження сільського розвитку в цьому конкретному регіоні.

Якщо в рамках дослідження здійснити групування адміністративних районів області за критерієм навантаження населених пунктів на одну сільську раду, то можна отримати наступну картину (табл. 1).

Зазначене (табл. 1) свідчить, що закріплення за сільськими радами населених пунктів коливається в діапазоні від 2,0 — до 3,5.

Усі райони Миколаївської області за міжнародними стандартами (150 жителів на 1 км) відносяться до сільських територій, це можна сказати і про область у цілому. Найбільшим регіоном за територією і чисельністю населення є Снігурівський та Жовтневий (85 чоловік на 1 км), найменшими Очаківський, Братський, загальна площа яких у два рази менша ніж у Снігурівському районі.

У рамках вище висвітленого, можна зробити проміжний висновок, що по-перше, сільський адміністративний устрій в області склався історично, без врахування теорії облаштування економічного простору і, подруге, вольовими рішеннями партійних органів в соціалістичний період. Ця ситуація потребує адміністративної реформи, за якої на науковому рівні слід запропонувати таке закріплення сільських територій за районним центром, до якого населенні пункти "тягнуть" і, навпаки, слід "відпустити" ті території і поселення, які за територіальним розміщенням відносяться до інших районних центрів.

Аналізуючи сільську територію Миколаївської області можна констатувати її високий природно-ресурсний потенціал, що реалізовується в різних галузях і на-

прямках виробництва товарів і послуг. Зокрема в регіоні виділяються вузлові промислові центри в містах Южноукраїнськ, Новий Буг, Миколаїв. По великому рахунку, це повинно було б позначитися на розвитку прилеглих до них сільських територій, проте цього у великій мірі не відбувається. Причиною тому є відсутність робочих місць як наслідок науково-технічного прогресу та старіння і депопуляції сільського населення.

Як не парадоксально, але науково-технічний прогрес фактично "знищує" поселенську мережу через брак робочих місць. Якщо в радянський

період населений пункт в 300—500 жителів, організований в колгосп мав в середньому 10 тракторів і 5 комбайнів, то на сьогодні цієї кількості зарубіжної техніки достатньо для виконання сільгоспробіт по району в цілому. Крім того, трудові ресурси села є низькокваліфікованими і за віком фактично вичерпаними.

Депопуляційні процеси взагалі є загрозливими для можливого розвитку сільських територій області. Щорічні темпи скорочення сільського населення складають 11 тис. осіб, або 1,2%. Нескладні розрахунки показують, що через 80-років сільського населення в області, взагалі не буде. Проте втрата сільської території не стільки неминуча, як це може показатися.

Традиційно розвиток сільських територій пов'язують із сільськогосподарським виробництвом її мешканців, а зараз і не тільки. За кордоном і у вітчизняній науці широко обговорюється питання про багатофункціональність сільських територій. Іншими словами, сільських мешканців позиціонують не тільки як виробників продовольства і відповідної сировини, але й як носіїв ряду суспільних благ, які не мають вартісного виразу. Насамперед, це позитивний вплив на навколишнє природне середовище, включаючи збереження агроландшафтів; підтримка агробіологічного різноманіття і родючості ґрунтів; відтворення і розвиток національної ідентичності, мови, звичаїв, хліборобської культури і духовності.

Такий стан справ, диктує необхідність формування нової моделі розвитку сільських територій за рахунок об'єднання зусиль держави, місцевих органів влади, аграрного бізнесу та сільського населення (рис. 1).

В цьому переліку домінуюча роль все ж відводиться сільському населенню, зокрема домогосподарствам. Являючи собою особливий вид приватних форм господарювання на селі, вони стають основою соціально-економічного розвитку базових сільських територій. На сьогодні ними виробляються 46% продукції сільського господарства, у тому числі 74% — тваринництва. Переваги особистих селянських господарств полягають, у їх високому рівні підприємництва, високій інтенсивності праці, згуртованості та відповідальності усіх членів сім'ї за кінцевий результат, оощадливості у використанні ресурсів, якісному і вчасному виконанні усіх сільськогосподарських робіт. Роль особистих господарств особливо рельєфно проявляється у забезпеченні населення Миколаївської області. На сьогодні у них нараховується майже 68% поголів'я великої рогатої худоби, 81% — корів, 72% свиней і 80% птиці усіх видів. Цьому також сприяло розширення земельних наділів населення. При середньому, по області розмірі в 0,97 га найбільші площі господарств населення присутні в Новобузькому районі (2,19 га), а найменші — у Кривоозерському — (0,71 га). Як результат, за останні 15 — років в господарствах громадян Миколаївської області виробництво зросло: зерна у 2 рази, цукрових буряків — 10 разів, картоплі на 32%, молока у 1,6 рази, яєць — 62%. Якщо більш узагальнити економічні по-

Рис. 1. Модель розвитку сільських територій

казники, то господарства населення області разом з фермерськими володіють 571 тис. га сільськогосподарських угідь, що складає 31,2% загальної площі і в структурі виробництва валової продукції АПК займають 49,5%. Такий феномен породив серед науковців і практиків дискусію про перспективи цієї форми господарювання на селі. Досить поширеною є думка, згідно з якою господарства населення є більш ефективними в порівнянні з підприємницькими агроформуваннями і вони в перспективі отримають більш широкий розвиток, зважаючи на свою ефективність.

Інші науковці [3, с. 127] стверджують, що господарства населення надалі мають два шляхи свого розвитку: зникнути як неконкурентоспроможні в порівнянні з крупними товаровиробниками, або трансформуватися в дрібнотоварні, ринкового орієнтовані підприємства, тобто фермерські господарства. Подібне твердження підтримує і О. Онищенко, який вважає, що наявність у сучасний період великої кількості господарств населення як дрібних виробництв сільськогосподарської продукції в подальшому стане гальмуючим чинником на шляху розвитку сільських територій [4, с. 63].

У будь-якому випадку, було б великою помилкою штучно стримувати розвиток господарств населення, навпаки слід стимулювати цю діяльність на селі як напрям облаштування сільських територій. Слід не забувати, що особливістю розвитку господарств сільського населення є те, що вони здійснюють виробництво на засадах самофінансування, без участі держави і кредитних ресурсів. Іншим аргументом живучості господарств населення є той факт, що сектор великих підприємницьких агроформувань залишає широке поле діяльності дрібним агробізнесовим господарствам, які формуються на базі господарств населення і можуть функціонувати рентабельно. Такими сферами сьогодні є більшість видів тваринництва, вирощування овочів, плодів і ягід, виноградарство, розведення кролів, домашньої птиці, бджільництво, зелений туризм тощо.

Проте збереження і подальший розвиток господарств населення на селі потребує системної державної підтримки, а саме: підвищення рівня генетичного потенціалу в рослинництві і тваринництві; поліпшення агрохімічного, зоотехнічного, ветеринарного агросервісного обслуговування господарств населення, а також навчання та консультації з передових технологій, менеджменту і маркетингу через мережу дорадчих служб, які в Україні є, але розвиваються дуже повільно. Державою ініціюється створення в сільській місцевості кооперативів із закупівлі, зберігання, переробки та реалізації продукції господарств населення, проте кооперативний рух на селі не має тенденції до поширення. Наприклад, у Миколаївській області із 95 кооперативів на сьогодні фактично працюють лише 38, тобто 40% від їх загальної кількості. Основна причина такого стану — відсутність бажання

сільських мешканців у створенні кооперативів та участі в них через незрозуміння їх необхідності та вимогою вкласти свої кошти до пайового фонду. Крім того, кооперативи не є виробниками сільськогосподарської продукції і не можуть користуватися пільгами по сплаті податку на додану вартість, як це існує для сільськогосподарських товаровиробників.

За цих умов в області все ж проводяться заходи по підтримці малого підприємництва на селі. Так, з 2014 року розпочато фінансування Програми розвитку особистих селянських та фермерських господарств, на що виділено через обласний фонд сприяння інвестиціям 4 млн грн, з яких вже освоєно 3,46 млн грн. У рамках цих коштів пільгові кредити (6% річних) отримали 19 фермерських, та 4 особистих селянських господарств. В поточному році на позачерговій сесії обласної ради піддану програму було виділено ще 2 млн грн., з яких 1 млн грн. спрямовано на кредитування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів і 1 млн грн. — на часткове відшкодування вартості доільних установок та холодильників для фізичних осіб, які утримують 5 і більше корів.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Дослідженням встановлено, що в аграрному виробництві Миколаївської області господарства населення займаючи третину сільгоспугідь, виробляють половину сільськогосподарської продукції, а тому потребують всілякої підтримки свого розвитку як з боку держави і регіональних органів влади, так і місцевого самоврядування. В перспективі вони мають можливість збільшувати товарність своєї діяльності за рахунок оренди земельних паїв. Саме такі господарства, збільшуючись до крупно-товарних чи трансформуючись у повноцінні фермерські господарства, спроможні здійснювати позитивний вплив на розвиток сільських територій.

Література:

1. Малік М.І. До питання сталого розвитку сільських територій, М. І. Малік // Економіка АПК. — 2008. — № 5. — С. 51—58.
2. Статистичний щорічник Миколаївської області за 2009 рік / Ред. П.Ф. Зацаринський. — Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2010. — 636 с.
3. Мельник Л.Ю. Особистий сектор сільськогосподарського виробництва: стан, тенденції та перспективи / Л.Ю. Мельник, П.М. Макаренко // Економіка АПК. — 2012. — № 11. — С. 119—127.
4. Онищенко О.М. Господарства населення: підсумкові оцінки, прогнози // Економіка України. — 2013. — № 4. — С. 59—68.

References:

1. Malik, M.J. (2008), "To the question of sustainable development of rural areas", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 51—58.
2. Zatsaryns'kyj, P.F. (2010), *Statystychnyj schorichnyk Mykolaivs'koi oblasti za 2009 rik* [Statistical Yearbook of Mykolayiv region for 2009], *Holovne upravlinnia statystyky u Mykolaivs'kij oblasti*, Mykolaiv, Ukraine.
3. Mel'nyk, L.Yu. (2012), "Private sector of agricultural production: status, trends and prospects", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 119—127.
4. Onyschenko, O.M. (2013), "Households: final estimates, forecasts", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 4, pp. 59—68.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2016 р.